

СТАТУС КОМБАТАНТІВ ТА НЕКОМБАТАНТІВ У ДАВНЬОСХІДНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Гавриленко О.А. д.ю.н., проф.

Війна є явищем людського життя таким самим давнім, як і людство. Як вважають автори двотомного навчального посібника «Еволюція воєнного мистецтва», з середини IV тис. до н.е. відбулося понад 14550 великих і малих війн, у яких загинуло, померло від голоду, епідемій та з інших причин понад 3,6 млрд. осіб [1, с. 13]. Зважаючи на такі вражаючі квантитативні показники, неможливо заперечувати, що проблема правового статусу і правового захисту особи під час війни ніколи не втрачала своєї актуальності. Для України вона особливо посилилася протягом останніх років, зважаючи на агресію з боку Росії, що мала наслідком жертви серед мирного населення, зокрема жінок та дітей, в ході якої вчинено воєнні злочини та злочини проти людяності [2].

Майже безперервний стан війни, у якому перебували давні народи, зазвичай пояснюють їхньою взаємною відчуженістю, відокремленістю та ворожим ставленням один до одного. Саме з цієї причини й кожен чужоземець в силу такого ставлення вважався ворогом і тому в принципі був позбавлений будь-яких прав, окрім тих, що передбачалися персональним добрим ставленням, яке з часом знайшло вияв у праві гостинності, котре зумовлювалося, насамперед, релігійною спорідненістю. Не знаючи прав людської особи, давні народи не могли знати й права війни у тому сенсі, як ми розуміємо його нині. Війна тоді була необмеженим застосуванням сили і переможений, якщо іноді й міг сподіватися на великодушність переможця, то хіба що лише в тому сенсі, що йому інколи зберігалось життя [3, с. 78]. Часом це знаходило свій вияв і в доктринальних джерелах. Так, автори китайського компілятивного твору «Сунь-цзи бінфа» (укладений не раніше IV ст. до н.е.) серед правил «п'яти дао», яким мав слідувати полководець,

називають «жень» – гуманність [1, с. 14], що мала виявлятися як до комбатантів так і до некомбатантів.

Найгуманнішим ставленням до особи під час війни з усіх давньосхідних держав вирізнялася Індія. Насамперед, війна розглядалася тут у якості об'єкта безперервної уваги монарха (гл. 7, ст. 56) [4, с. 237]. До нашого часу збереглися й зафіксовані в Законах Ману норми, які надавали особі певні права навіть під час воєнних дій [4, с. 242]. Навіть полонені, щоправда лише арійського походження, наділялися певними правами. Наприклад, в одній з найвідоміших пам'яток правової думки Стародавньої Індії – «Артхашастрі» йдеться про можливість звільнення полоненого, підневільна праця якого використовується у господарстві, за викуп [5, с. 199].

На практиці найменш схильними до виявів гуманного ставлення до супротивника були держави, де панувала давньосхідна деспотія – Стародавній Єгипет, країни Межиріччя. Їхні народи розглядали себе, як богообрані, а до всіх інших ставилися як до ворогів своїх богів, що заслуговують лише на жорстокість. Війни, що велися цими державами, були надмірно кривавими та безжалісними. Майно переможених ворогів розграбовувалося або знищувалося. Не лише захоплені на полі бою воїни, але й мирне населення масово перетворювалося на рабів [6, с. 7]. До нашого часу збереглися датовані кінцем III тис. до н.е. таблички, на яких вівся перелік жінок та підлітків, що в надзвичайно жорстоких умовах утримувалися в таборах для полонених у Шумері [7, с. 144-147].

Чи не найбільшою жорстокістю у своїх війнах відзначилися ассирійці. У написі на одному з пам'ятників ассирійський цар Санахериб так описував свою перемогу над якимось народом, що повстав проти нього: «Я склав до куп трупи солдатів як трофеї перемоги та відрізав у них кінцівки; я переламав як соломі тих, яких узяв живими» [8, с. 25]. Після іншої перемоги (цього разу над вавилонянами) цар Ассур-Бангабал живцем спалив їхнього царя, вирвав язика у полонених і потім, розклавши їх зв'язаними перед

кам'яними биками Санахериба, наказав повалити на них цих биків та розчавив їх, а трупи викинув на поживу псам [9, с. 25].

Деякі відомості є й про військові звичаї Фінікії. За свідченням Полібія [10, с. 226], фінікійці вирізнялися жорстокістю та віроломністю [11, с. 196]. Під час війни вони з надзвичайною жорстокістю вбивали жінок та дітей, виколювали очі полоненим, відрізали їм пальці рук та ніг і приносили їх у жертву богам [12, с. 474].

У державах з формою правління у вигляді східної деспотії, де верховним і єдиним джерелом усіх прав будь-якої особи, незалежно від того, був це місцевий підданий або іноземець, переможець чи переможений, виступав цар, статус людини залежав від волі монарха. Історичні джерела засвідчують, що, наприклад, у персів полонені греки, що сподобалися царю, стали за його волею вищими за його власних підданих, були призначені сатрапами окремих областей імперії Ахеменідів (VI – IV ст. до н.е.) [3, с. 83].

Отже, аналіз історичних джерел та наукової літератури надає можливість дійти висновку, що абсолютній більшості стародавніх народів була притаманна цілковита неповага до особи супротивника. До ворогів – як комбатантів, так і некомбатантів – застосовувалися найрізноманітніші насильства. Ніде на Стародавньому Сході, за виключенням Індії, ми не зустрічаємо прикладів гуманного ставлення до людської особи, прагнення запровадити хоча б якісь обмеження гуманітарного характеру у військовій сфері. Але усе ж вже у межах стародавньої доби зароджувалися паростки процесів закладення підґрунтя для становлення в подальшому базових принципів міжнародного гуманітарного права, які ґрунтуються на моральних засадах – гуманізму, співчуття й милосердя, і які витлумачуються з урахуванням умов війни.

Література:

1. Веденєєв Д. В., Гавриленко О. А., Кубицький С. О., Остроухов В. В. та ін. Еволюція воєнного мистецтва : навчальний посібник. У 2 ч. Ч. 1. Київ : Нац. акад. СБУ. 2017, 276 с.
2. Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» 21 квітня 2015 р. № 337-VIII. (2015). Відомості Верховної Ради. № 22. Ст. 153.
3. Догель М. Юридическое положение личности во время сухопутной войны. Казань : Типо-литогр. Императорского ун-та, 1894. 368 с .
4. Законы Ману (Манавадхармашастра). Москва : ЭКСМО-Пресс, 2002. 436 с.
5. Артхашастра или Наука политики. Москва-Ленинград : Изд-во АН СССР, 1959. 793 с.
6. Струве В. В. Рабство в древнейшем Сумире. Известия Государственной академии истории материальной культуры. 1934. Вып. 97. С. 5-30.
7. Лагерь для военнопленных женщин в Шумере. Хрестоматия по истории Древнего мира. В 3 Т. Т. 1 : Древний Восток. В. В. Струве (ред.). Москва : Гос. учеб.-пед. изд-во Мин. просвещ. РСФСР, 1950. С. 144-147.
8. Хрестоматия по истории Древнего Востока. В 2 ч. Ч. 1. Коростовцев М. А., Кацнельсон И. С., Кузищин В. И. (ред.). Москва : Высшая школа, 1980. 328 с.
9. Смирнов И. Н. Развитие отношений завоевателей к покоренным на Древнем Востоке. Учен. зап. имп. Казан. ун-та. 1886. Т. 7. С. 1-27.
10. Полибий. Всеобщая история в 40 кн. Пер. с греч. Ф. Г. Мищенко. Москва : ОЛМА-ПРЕСС Инвест, 2004. 576 с.
11. Шифман И. Ш. Карфаген. Санкт-Петербург : Изд-во С-Пб ун-та, 2006. 518 с.
12. Laurent F. Histoire du droit des gens et des relations internationales (Etudes sur l'histoire de l'humanite). Т. 1. Paris, 1885. 572 p.